

Filip Pavelić

filippavelic1@gmail.com; HR – 10 000 Zagreb

Prethodno priopćenje

(primljeno 27. 10. 2023.) (prihvaćeno 10. 1. 2024.)

UDK 338.124.4:314.116(497.562)“17/18“; 347.1(497.562)“17/18“

DOI: 10.15291/ml.4460

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0

GLADI I OSKUDICE U SREDNJOJ LICI U DRUGOJ POLOVICI 18. I PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA – ANALIZA DEMOGRAFSKIH POKAZATELJA IZ CRKVENIH MATIČNIH KNJIGA¹

Sažetak

Povijest Like, kao i ostalih krških krajeva naših prostora, obilježena je teškim životom. Ovaj rad analizira trendove nupcijaliteta, fertiliteta i mortaliteta u sedam katoličkih župa Srednje Like i dvije župe Podgorja u razdoblju od 1740. do 1858. godine. Također, dobiveni podatci koriste se kako bi se promotriilo kako je Srednja Lika proživjela dva krizna perioda na razini cijele Europe – osamdesete godine 18. stoljeća i period nakon kraja Napoleonskih ratova (1815. – 1818.). U oba perioda, sinergija društveno-političkih specifičnosti i ekstremnih vremenskih uvjeta djelomično uzrokovanih erupcijama vulkana doveli su do pojave široko raširenih gladi. Situacija u ličkom društvu u navedenim vremenima veoma je suprotna. Osamdesete godine 18. stoljeća jako pogađaju Srednju Liku što potvrđuju i ogromni skokovi mortaliteta te padovi nupcijaliteta te je tijekom cijelog desetljeća prirodni prirast negativan u promatranim župama. Razdoblje nakon Napoleonskih ratova također pogađa ličko društvo, ali ni približno onako žestoko kao što pogađa mnoge krajeve Europe ili neke druge krajeve Habsburške Monarhije. Analiza cjelokupnih trendova potvrđuje kako je Srednja Lika u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća demografski tipično predindustrijsko društvo karakterizirano velikim natalitetom i velikim mortalitetom, pogotovo djece.

Ključne riječi: crkvene matične knjige, historijska demografija, Srednja Lika, glad, oskudica

1 Ovaj članak skraćena je druga polovica diplomskog rada „Ekološki čimbenici gladi u Srednjoj Lici u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća“ obranjenog u rujnu 2020. godine na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Diplomski rad nagrađen je nagradom „Ferdo Šišić“ za najbolji diplomski rad na području povijesti u 2020. godini. Tablični prikaz rezultata analize svih matičnih knjiga obrađenih u članku moguće je pronaći u prilogima navedenog rada koji je javno dostupan putem mrežnog repozitorija Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Uvod

Lika je područje Hrvatske koje se još donedavno povezivalo s teškim životom pod utjecajem siromaštva i ekstremnih meteoroloških i geografskih uvjeta. Glad i oskudica povijesni su izazovi s kojima se stanovništvo Like često susretalo dijeleći tako svoju sudbinu s drugim krškim stanovništvom na dinarskom području, a koje je u svojoj knjizi *Kako živi narod: Život u pasivnim krajevima* prije manje od stotinu godina živopisno oslikao Rudolf Bićanić.

Jedan od pristupa istraživanju povijesti gladi i oskudica je analiza matičnih knjiga u dugom trajanju. One predstavljaju jedan od najboljih izvora za istraživanje ranonovovjekovnih gladi zbog toga što prodiru do najširih slojeva stanovništva – u njih bivaju upisani svi katolici određenog prostora kroz knjige krštenih, umrlih i vjenčanih. Francuski povjesničar Pierre Chaunu je za matične knjige sačuvao sljedeću izjavu: „Dvjesto milijuna ljudi u klasičnoj Evropi nije ostavilo drugih tragova svojih života protkanih s nešto malo radosti, mnogo muka i malo nade. Te knjige podsjećaju na najsvečanije trenutke njihova života (rođenje, vjenčanje, sahrana i dr.)“ (Chaunu, 1977: 166). Patentom iz 1784. godine Josip II. na prostoru Habsburške Monarhije rimokatoličkim maticama priznaje državopravni karakter. Matične knjige rimokatolika u Lici, središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji pisane su većinom na latinici, te na latinskom jeziku sve do 1848. godine, iako postoje i nerijetki primjeri matičnih knjiga pisanih na glagoljici te na hrvatskom jeziku (Milić, 2017: 253-254). Jezik i pismo matičnih knjiga često su ovisili o župniku koji ih je vodio.

Što se tiče dosadašnjih istraživanja gladi na prostoru hrvatskih zemalja pomoću matičnih knjiga, izdvajaju se dva imena čiji su radovi i metodološki i istraživački aktualni do današnjih dana – Stjepan Krivošić i Miroslav Bertoša.

Ovaj rad fokusirat će se na prostor Srednje Like, geografskog pojma koji nema potpuno definirane granice. Za tu priliku iskoristit ćemo razmišljanja Dane Pejnovića koji ju definira kao prostor Ličkog polja uz dodatak Perušićkog, Kosinjskog i Lipovog polja na sjeveru te njihov orografski okvir (Pejnović, 1985: 17-18). U sklopu rada koristit ćemo se matičnim knjigama iz župa s prostora Srednje Like, a koje su u promatranom razdoblju pripadale Ličkoj i Otočkoj pukovniji. Uz to, obradit će se i matične knjige iz dviju župa izvan Srednje Like, na prostoru Podgorja kako bi se komparativnom metodom promotriilo jesu li navedeni prostori usporedno proživljavali iste nedaće. Promatrane župe su sljedeće: Bilaj, Gospić, Lički Osik, Perušić, Lički Ribnik, Smiljan, Široka Kula (Srednja Lika) te Cesarica i Karlobag (Podgorje).

Kroz matične knjige istražiti ćemo i predstaviti opće karakteristike nupcijaliteta, fertiliteta i mortaliteta u župama Srednje Like u razdoblju od 1740. do 1858. godine te ćemo kroz trendove dugog trajanja pokušati identificirati godine gladi i oskudice. Također, posebnu pozornost posvetit ćemo kriznim periodima osamdesetih godina 18. stoljeća (1785. – 1787.) te desetih godina 19. stoljeća (1815. – 1818.). Analiza ekoloških i gospodarskih čimbenika gladi i oskudice u Srednjoj Lici u navedenom periodu dostupna je u članku „Gladi u Srednjoj Lici u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća – ekološki i gospodarski čimbenici, sposobnost suočavanja i strategije adaptacije“ (Pavelić, 2023.).

Analizirani izvori i izazovi istraživanja

Matične knjige župa i parohija danas su većinski dostupne na mikrofilmovima, ali mnoge su kroz više od dva stoljeća prošle težak put da bi došle do Hrvatskog državnog arhiva – neke su oštećene vlagom, neke umrljane tintom, nekima nedostaju dijelovi papira, a neke su jednostavno izgubljene. Primjerice, za čitav prostor južne Like matične knjige nisu dostupne – dio nije preživio ratove vođene na tim prostorima, a dio je oduzet u vrijeme komunizma (Akmadža, 2008: 116).

Za potrebe ovog rada iskorištene su matične knjige iz devet katoličkih župa. Od devet analiziranih župa njih sedam nalazi se na prostoru Srednje Like, a dvije se nalaze na prostoru Podgorja koje je bilo društveno i trgovački blisko vezano za prostor Srednje Like. Zbog burne ličke povijesti mnoštvo matičnih knjiga nije sačuvano stoga je primarni kriterij u odabiru bio dostupnost – odabrane su one župe u kojima su sačuvane barem dvije vrste knjiga.

Kvaliteta i kvantiteta serija u navedenim župama jako varira. Najdulje serije bile su nam dostupne u župama Karlobag (kršteni i vjenčani od 1740. do 1860., umrli od 1774. do 1861.), Lički Osik (kršteni od 1748. do 1850., vjenčani od 1748. do 1857. s prekodom od 1807. do 1831., umrli od 1748. do 1807.), Lički Ribnik (sve tri knjige od 1740. do 1858.) i Perušić (sve tri knjige od 1740. do 1858.). Nešto kraće serije bile su dostupne za Bilaj (sve tri knjige od 1780. do 1859.), Gospić (vjenčani i umrli od 1789. do 1858., kršteni od 1834. do 1858.) i Cesarica (kršteni od 1797. do 1858., vjenčani od 1795. do 1858., umrli od 1795. do 1840.). Župe Smiljan i Široka Kula imaju puno kraće serije s podacima samo za 19. stoljeće (Smiljan sve tri knjige od 1834. do 1858., Široka Kula sve tri knjige od 1831. do 1858.). Zbog velikih razlika u broju unosa u Karlobagu i Ličkom Ribniku u razdoblju od 120 godina prosjek začetih, vjenčanih i umrlih dva puta je računat (1740-1800, 1800-1860) kako bi se bolje i točnije prikazali višegodišnji prosjeci.

Matične knjige kao povijesni izvor imaju nekolicinu specifičnih nedostataka koji su gotovo univerzalni o kojem se god prostoru radilo. Prije svega, sve promatrane matične knjige do 30-ih godina 19. stoljeća vode se u narativnom obliku. Tek kada se svim župama izdaju univerzalni tablični obrasci s rubrikama za upisivanje podataka pojavljuje se konzistentnost u upisivanju – do tada, količina podataka u matičnim knjigama odraz je samo župnikove volje.

Prilikom promatranja nataliteta primarni izazov predstavlja činjenica da se radi o matičnim knjigama krštenih. Iako su se sva djeca krstila neposredno nakon rođenja, u matičnim knjigama ne postoje zapisi o točnoj starosti djece koja su krštena. Radi se o važnom podatku zbog pitanja dječjeg mortaliteta – u tim knjigama nisu zapisana mrtvorodena djeca, a upisivanje živorođene djece koja preminu prije krštenja je također upitno (Krivošić, 1988: 16).

Što se matičnih knjiga vjenčanih tiče, najčešći problem odnosi se na datum upisa vjenčanja. U predmodernim društvima ovisnima o poljoprivredi kalendar radova bitno određuje termine u kojima se sklapaju brakovi. Pridodaju li se tome religijski razlozi koji su vjenčanja u Korizmi i Došašću učinili veoma rijetkim dolazi do dominacije određenih mjeseci, termini postaju prenatrpani pa u matičnim knjigama piše da se veliki broj vjenčanja dogodio na isti dan. Primjerice, u župi Perušić župnik je zapisao da je dana 24. studenog 1856. godine vjenčao 50 parova što je objektivno nemoguće. Puno je vjerojatnije da je župnik vodio zasebnu evidenciju napovijedi na misama koje prethode vjenčanju te je naknadno zapisivao sva vjenčanja pod iste datume (Krivošić, 1988: 16).

Matične knjige umrlih vjerojatno su najproblematičnije. Prije svega, zapisi o uzroku smrti su nekonzistentni i u Lici se počinju temeljitije voditi tek u tridesetim godinama 19. stoljeća. Do tih godina rijetki se župnici upuštaju u dijagnozu uzroka smrti osim kada se radi o iznenadnim smrtima prilikom kojih pokojniku nije dan sakrament bolesničkog pomazanja. To znači da se ne upisuju niti uzroci smrti poput gladi ili bolesti. Također, župnici jako rijetko upisuju vojnike poginule na dalekim bojištima što je izrazito bitno za krajiško društvo čiji su muškarci u promatranom vremenu odlazili u ratove diljem Europe. S druge strane, umrli u bitkama koji su se vodili u blizini ili na prostoru Like (primjerice bitka kod Bilaja 1809. godine) ipak su češće zapisani. Podatke o umrlima u dalekim ratovima lakše bi bilo dobiti kroz promatranje knjiga vjenčanih i analiziranje broja udovica u poslijeratnim godinama što je tema otvorena za buduća istraživanja. Još jedan problem kod knjiga umrlih jest dob pokojnika koja je veoma upitna. Kod umrle djece župnici često ne upisuju godine niti spol, pišući umjesto toga samo „proles“

ili „*innocens*“. Ukoliko ime nije navedeno ili je nečitljivo, nemoguće je ustanoviti spol djeteta. Stanje se donekle popravlja nakon intervencija u drugoj polovici 18. stoljeća kada su se u svrhu populacijske politike središnjih vlasti odlučile koristiti matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih (Skenderović, 2010: 78). Osim toga, župnici su nepouzdana i po pitanju dobi odraslih pokojnika, najčešće pogađajući dob i zaokružujući na najbližu desetice (Krivošić, 1988: 16-17).

Osim navedenih propusta koji se tiču sadržaja, postoje i objektivni nedostaci praktične naravi. Analizu matičnih knjiga često otežavaju velike oscilacije u rukopisima župnika – od gotovo kaligrafskih rukopisa do neurednih ili izbljedjelih zapisa. Nerijetki su i sve nesigurniji i neuredniji zapisi župnika koje u određenom vremenskom periodu zamjenjuje novi rukopis. U najgorim slučajevima prilikom smrti starog župnika i početka sustavnog vođenja evidencije novog župnika izgubljenim bivaju određeni mjeseci, a ponekad i čitave godine (Krivošić, 1988: 16-18).

Metodološki okvir analize matičnih knjiga

Metodološki, za proučavanje gladi najkorisnije su matične knjige vjenčanih – „(...) pravi i jedini izvor za kronologiju i geografiju gladi u našim krajevima u prošlosti“ (Krivošić, 1988: 18). Ovakav sud Krivošić iznosi na temelju više faktora – prije svega, za razliku od rađanja i smrti, ljudi ipak slobodnom voljom promišljaju i biraju kada će se vjenčati. Organizacija vjenčanja i proslave istoga veliki je poduhvat u ekonomskom smislu, a u razdoblju gladi jednostavno nije bilo hrane za velike svadbene gozbe koje su bile uobičajene. Stoga s padom poljoprivrednih prinosa i oskudicom redovno dolazi i do pada godišnjeg broja vjenčanja, prije svega zbog nemogućnosti organiziranja svadbe koja je predstavljala veliki trošak (Krivošić, 1991: 17). Pad broja vjenčanja ovisan je o padu prinosa prehrambenih proizvoda i nestašicama vina, izrazito važnom namirnicom na svadbi, ili drugim problemima ekonomske naravi poput nedostatka novca za otkup mladenke. Prilikom pada karakterističan je i kompenzacijski period koji se javlja nakon krize, a u kojem je primjetan nagli skok broja godišnjih vjenčanja na iznadprosječne razine. Osim navedenoga, period gladi ne utječe povoljno na libido što se osim po padu broja vjenčanja odražava i na padu fertiliteta (Krivošić, 1988: 19-25).

Razdoblja gladi moguće je pratiti kroz oscilacije u broju rođenih (odnosno krštenih). S obzirom na to da fertilitet pada u periodima gladi s određenim vremenskim odmakom, zahvalno je pratiti i broj začeca „oduzimanjem“ devet mjeseci od datuma rođenja. Bertoša smatra da uzroke pada fertiliteta treba tražiti u kombina-

ciji više faktora: povećanom broju spontanih pobačaja zbog nedostatne prehrane, smanjenju spolnih odnosa zbog slabosti i bolesti te kontraceptivnim metodama u vremenima krize (Bertoša, 1989: 34). Dodatni faktori koji mogu utjecati na pad broja rođene djece su i potreba za čuvanjem energije potrebne za preživljavanje i obavljanje nužnih poslova te migracije gladnog stanovništva „trbuhom za kruhom“ koje odvajaju supružnike na kraći ili dulji niz godina (O’Grada, 2009: 100).

Što se mortaliteta tiče, o demografskoj krizi može se govoriti u onom trenutku kada broj preminulih postane dvostruko veći od prosjeka (Krivošić, 1988: 23). Valja naglasiti kako između povećanja smrtnosti i oskudice, odnosno gladi, ne možemo staviti znak jednakosti. Iako je nedostatak hrane glavni razlog povećanom broju smrti u periodima porasta mortaliteta, izravan uzrok rijetko je glad. Uzroci smrti u vrijeme prehrambene oskudice mogu se podijeliti na dvije skupine – jednu vezanu za samu prehranu, a drugu vezanu uz promjene u životima i društvima koje glad stvara. Prva skupina uključuje smrt od gladi, ali i svih mogućih bolesti probavnog trakta do kojih dolazi zbog smanjenog imuniteta uzrokovanog dugotrajnom malnutricijom te trovanja različitom zamjenskom hranom za kojom ljudi posežu u trenutcima krize. Druga skupina odnosi se na smrti vezane uz migracije uzrokovane glađu, razbojništvu, ali i na pad osobne higijene i imuniteta koji dolaze sa siromaštvom i glađu. U ovu skupinu ubrajaju se i epidemije bolesti koje nisu izravno vezane za stres probavnog sustava uzrokovanog glađu poput kolere, gripe ili malarije (O’Grada, 2009: 103).

Kao što ne valja poistovjetiti povećanu smrtnost s glađu, tako bi greška bila i izostanak skoka u mortalitetu nazvati izostankom gladi. Glad može pogoditi samo određenu skupinu ljudi, onu najsiromašniju, što se u kontekstu proučavanja mortaliteta ne mora odraziti izraženim povećanjem broja smrti. Analiza matičnih knjiga nije uvijek u mogućnosti otkriti nam ovakvu glad jer u njima nema indikatora socio-ekonomskog statusa, osim eventualnih upisa „*pauper*“ koje ponekad nalazimo. Također, s obzirom na to da u periodima gladi približno 10 % stanovništva luta u potrazi za hranom, njihove smrti rijetko bivaju zapisane u matičnim knjigama mjesta iz kojih potječu što može dati iskrivljenu sliku o razini pogođenosti određenog prostora (Bertoša, 1989: 27). Dodatni faktori koji potencijalno utječu na porast stope smrtnosti su klimatski čimbenici (pogotovo ekstremno niske ili visoke temperature) te ratna zbivanja (neposredno ili posredno putem manjka raspoloživih ljudi za obradu zemlje, bolesti ili ratnih razaranja).

Prilikom analize mortaliteta kroz matične knjige fokusirat ćemo se prvenstveno na otkrivanje kriza mortaliteta. Prema definiciji Livija Baccija koju kori-

sti i Bertoša, o krizi mortaliteta govori se kada krivulja određene godine dosegne najmanje 50 % više od „normalnih“ uvjeta. Izračun se dobiva uspoređujući mortalitet krizne godine s višegodišnjim prosjekom umrlih, isključujući pri tome krizne godine. Pri tome se razlikuju male krize mortaliteta (porast oko 50 %) i velike krize mortaliteta (porast 100 % i više) (Bertoša, 1989: 8). Metodom računanja koju ćemo mi koristiti, a u kojoj je prosjek predstavljen indeksom od 100 %, male krize mortaliteta mogu se prepoznati indeksom iznad 150 %, a velike krize mortaliteta indeksom iznad 200 %.

Prirodna kretanja stanovništva Srednje Like

Karlovački generalat u sklopu kojeg su se nalazile Lička i Otočka pukovnija, u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća karakterizira veliki porast broja stanovnika – od 1746. do 1859. godine zabilježen je rast od skoro 200.000 duša, odnosno od 93.978 do 288.330 stanovnika. Taj rast ipak nije pravocrtan, već oscilira – rast u vremenima mira i dobrih uroda, pad u vremenima rata i loših uroda. Veliki gubici krajiških postrojbi u ratnim zbivanjima od Sedmogodišnjeg rata do kraja Napoleonskih ratova ostavili su svoj danak na stanovništvo, kako na mortalitet tako i na pad broja začeca. Od 1815. nadalje broj stanovnika silovito raste (Kaser, 1997: 46, 49).

Što se stanovništva Srednje Like tiče, jedini točan podatak donosi nam Fras 1830. godine koji tvrdi kako na promatranom prostoru podno Velebita živi 38.283 ljudi, odnosno 27,3 stanovnika po kvadratnom kilometru (Fras, 1988: 151-173, 255). Prosječna veličina obitelji u istom razdoblju na tom prostoru iznosila je između 9 i 13 članova (Kaser, 1997: 170-171).

Analiza stanovništva po spolu i dobi upućuje nas kako je većina stanovništva bila iznimno mlada što je posljedica kombinacije visokog nataliteta i mortaliteta te ratnih stradanja koja su odnosila živote. Početkom 19. stoljeća gotovo polovica stanovništva bila je mlađa od 16 godina (Kaser, 1997: 53). Postotni udio dječaka u muškom stanovništvu, odnosno omjera muškaraca i žena uvelike variraju, ovisno o vojnim zbivanjima (Roksandić, 1988: 24-28).

Sudeći prema svim navedenim podatcima, stanovništvo Srednje Like u promatranom razdoblju predstavlja standardno društvo predindustrijskog doba, s visokom razinom mortaliteta koji se kompenzira još višom razinom nataliteta (Kaser, 1997: 52). Obitelji su velike, a stanovništvo je mlado što ukazuje na veliki broj djece koja se rađa. U tom velikom broju novorođenčadi tražit ćemo i najveći broj smrtnih slučajeva u promatranim župama. Michael Flynn tvrdi kako su glav-

ni demografski čimbenici predindustrijskih društava (Cotts Watkins, Menken, 1985: 647-648):

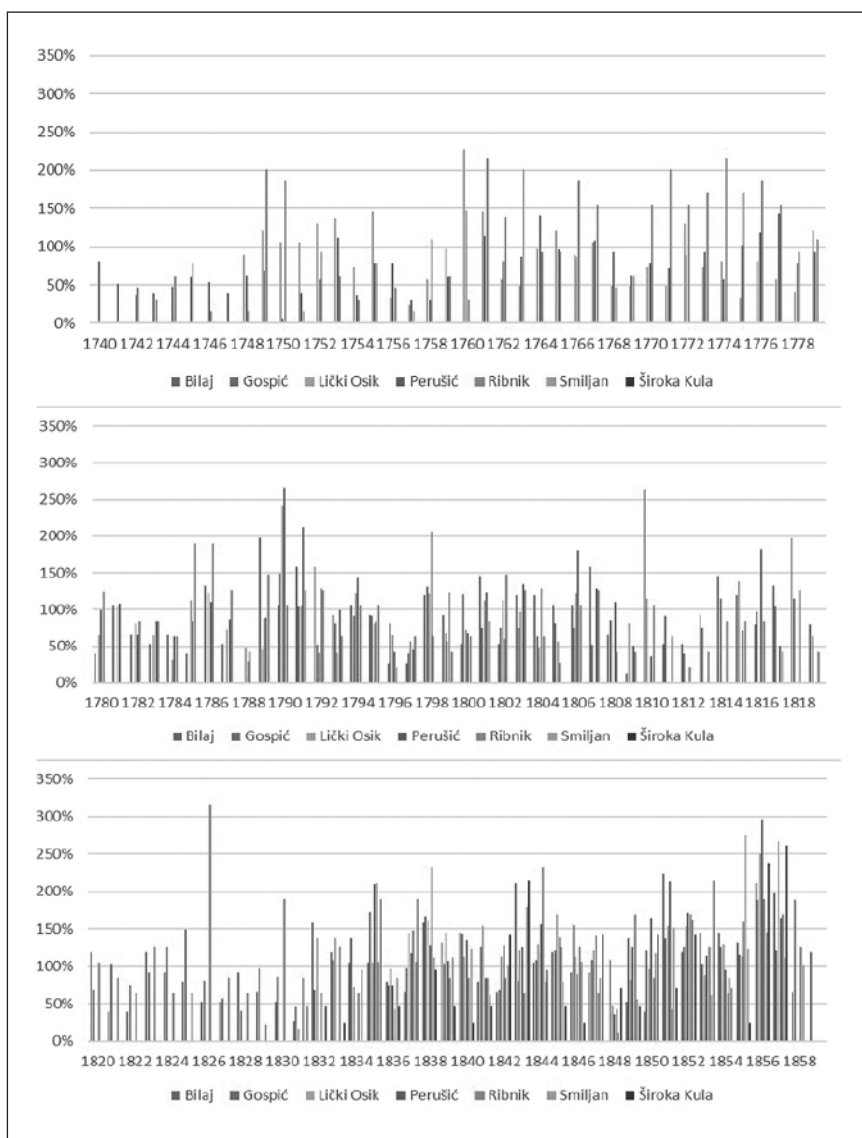
1. drastične oscilacije mortaliteta u kratkim razdobljima,
2. niska razina očekivanog života,
3. visoki mortalitet dojenčadi i djece,
4. teški udarci zaraznih bolesti.

Onodobni narativni izvori kao najteže godine za stanovništvo Karlovačkog generalata izdvajaju sljedeće godine: 1762., 1764., 1774., 1784., 1785., 1802., 1803., 1808., 1815., 1816., 1828., 1829. i 1848. (Pavelić, 2023: 40).

Nupcijalitet u župama i parohijama Srednje Like

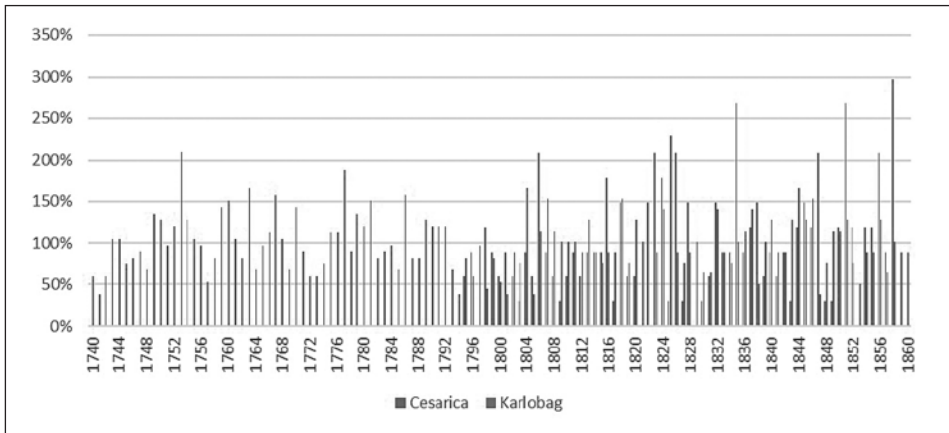
Promatranje kretanja nupcijaliteta u župama Srednje Like započet ćemo skupnim pregledom oscilacija broja vjenčanih u svim obrađenim župama, iskazano postotcima u odnosu na prosjek svake župe zasebno – indeks od 100 % označava broj vjenčanja jednak prosjeku u toj župi. Izazov prilikom analize predstavljaju nejednake serije upisa, pa do 1779. godine imamo samo tri analizirane župe, od 1780. do 1830. godine između tri i pet župa i tek od 1835. godine svih sedam analiziranih župa. Obzirom na neujednačenost serija zbog manjka dostupnih podataka ne možemo ovakav grafikon napraviti s apsolutnim ili kumulativnim brojkama. Zbog dugog promatranog perioda (1740. – 1860.) grafikon će biti podijeljen na tri dijela.

Iz navedenog grafikona koji pokazuje stanje u svim župama moguće je identificirati godine u kojima se pojavljuje univerzalni pad broja vjenčanja. Prva takva godina koju možemo identificirati je 1757., odmah pri početku Sedmogodišnjeg rata, kada broj vjenčanih u Ličkom Osiku, Perušiću i Ribniku pada na samo 24, 30 i 15 % višegodišnjeg prosjeka. Smanjeni broj vjenčanja nastavio se do 1760. i 1761. kada je vidljiv veliki porast kompenzacijske naravi – u jednoj od te dvije godine broj vjenčanja u navedenim župama iznosio je i duplo više od prosjeka. Gotovo cijele 80-e godine 18. stoljeća karakterizira mali broj vjenčanja što se kompenzira u periodu od 1789. do 1791. godine. Sljedeće krize vjenčanja vidljive su 1796. i 1797. godine, pa zatim od 1809. do 1812. godine. Potom slijedi razdoblje od 1827. do 1831. godine u kojem sve proučavane župe pokazuju pad broja vjenčanja. Nakon kompenzacijskog perioda, pa sve do kraja proučavanog razdoblja broj vjenčanja postaje stabilan uz iznimku 1848. godine. Promotrimo kretanje broja vjenčanja u župama u Podgorju.

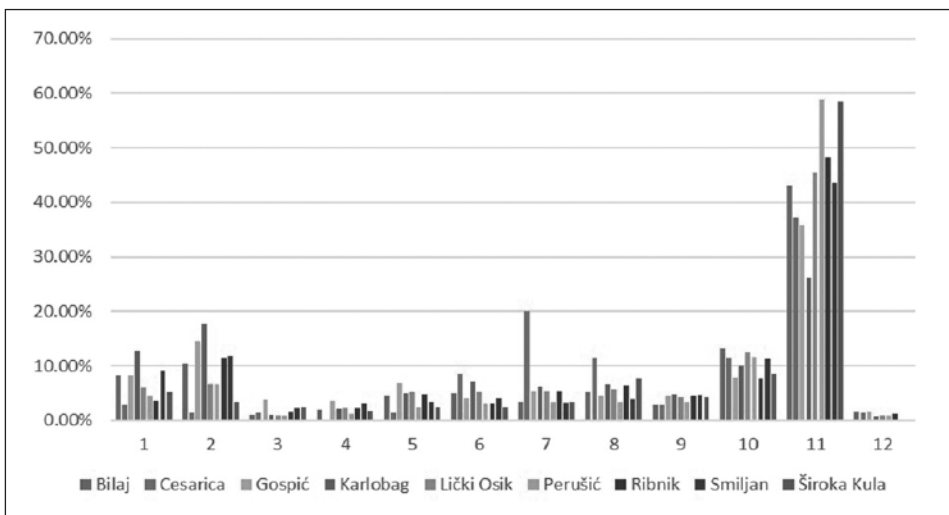
Odstupanja ukupnog broja vjenčanih od višegodišnjeg prosjeka izraženo u postotcima (prosjek odgovara 100 posto).

Iz matičnih knjiga vjenčanih u Karlobagu možemo detektirati nekoliko kriznih perioda kada je broj vjenčanja u 18. stoljeću na tom prostoru prepolovljen – 1757., 1772. – 1773., a zanimljivo je kako broj vjenčanih župe Karlobag ne pokazuje veće utjecaje krize 80-ih godina 18. stoljeća. S druge strane, od 1795. do 1804.

Odstupanja ukupnog broja vjenčanih od višegodišnjeg prosjeka izraženo u postotcima (prosjek odgovara 100 posto).

godine broj vjenčanih u župama Karlobag i Cesarica uglavnom je ispodprosječan, te u nekim godinama doseže jedva trećinu normalne razine. Kriza 1808. do 1812. vidljiva je samo na prostoru župe Cesarica, a prvi sljedeći krizni period u obje župe predstavljaju 1819. i 1830. – 1831. godina. Od tog razdoblja nadalje pad u obje župe bilježimo još samo 1848. godine. Već se i površnim pregledom može ustanoviti kako su se krize vjenčanja u Srednjoj Lici i Podgorju razlikovale u svojim periodima i trajanju.

Kretanja vjenčanih prema mjesecima u promatranim župama

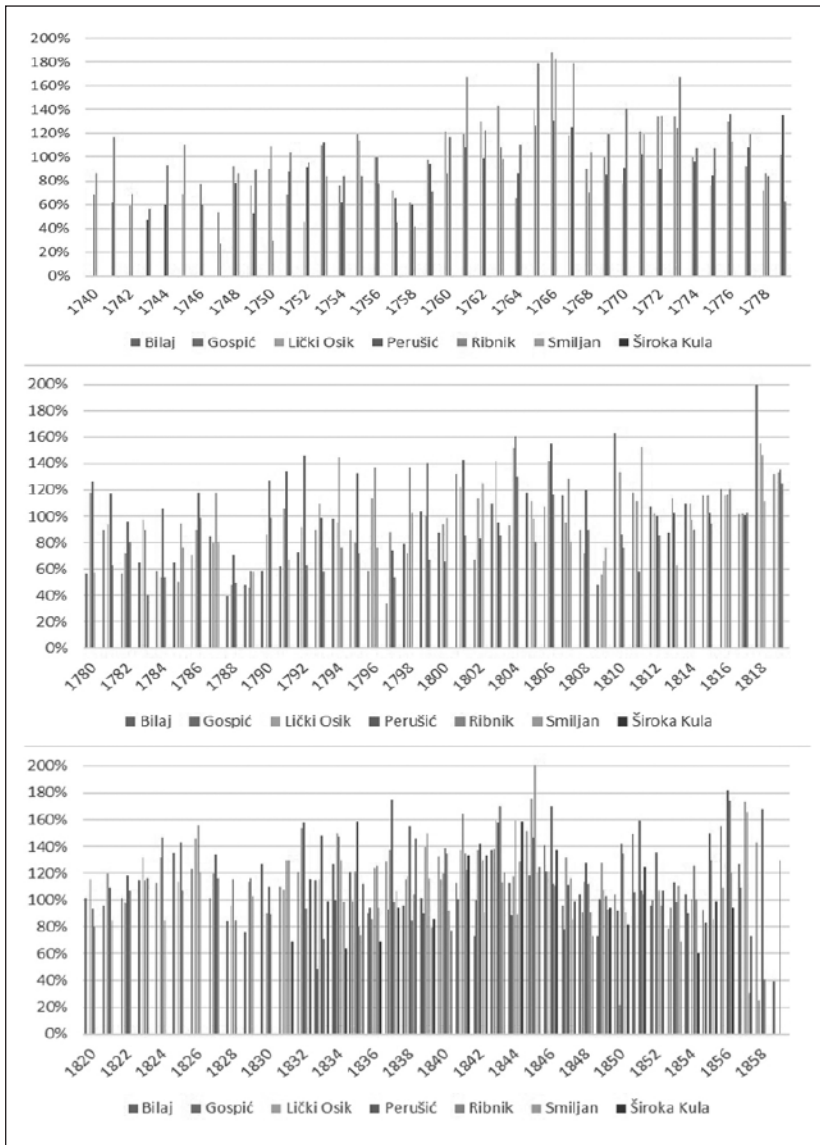
Sudeći prema analizi sezonskog kretanja broja vjenčanja u Srednjoj Lici i Podgorju, stanovništvo se dominantno običavalo ženiti u mjesecu studenom. Tada su gotovi svi nužni poljoprivredni radovi i ekonomska je situacija najbolja – hrana je dostupna, a i pune se zalihe vina. Ako je godina bila dobra, u studenom se mogao očekivati veliki broj vjenčanja. Osim u studenom, vjenčanja su se u nešto većem broju obavljala i u listopadu, siječnju te veljači. U prosincu je broj vjenčanja bio minimalan, kao i u ožujku i travnju, što se poklapa s periodima Došašća i Korizme.

Začeca u župama Srednje Like

Broj rođenih, odnosno broj začeca koji posredno možemo izračunati oduzimanjem devet mjeseci od termina rođenja, također je jedan od indikatora kriza. Stoga ćemo pristupiti preglednoj analizi broja začeca kroz promatrani period u odnosu na prosječni broj začeca kroz dugogodišnje razdoblje. Problem nam je već poznat – nejednake serije zbog kojih ne možemo predstaviti kumulativne podatke već samo relativne oscilacije u odnosu na prosjek izračunat za svaku župu posebno. Potrebno je naglasiti kako metoda računanja broja začeca oduzimanjem devet mjeseci od unosa u knjigu krštenih nije savršena, iako je jedina kojom raspolazemo. Naime, u ekstremnim situacijama poput bolesti i velikih nanosa snijega ili jednostavno spriječenosti župnika, krštenja su mogla kasniti u odnosu na rođenje. Također, dio djece mogao je biti rođen preuranjeno, pogotovo u vremenima oskudice.

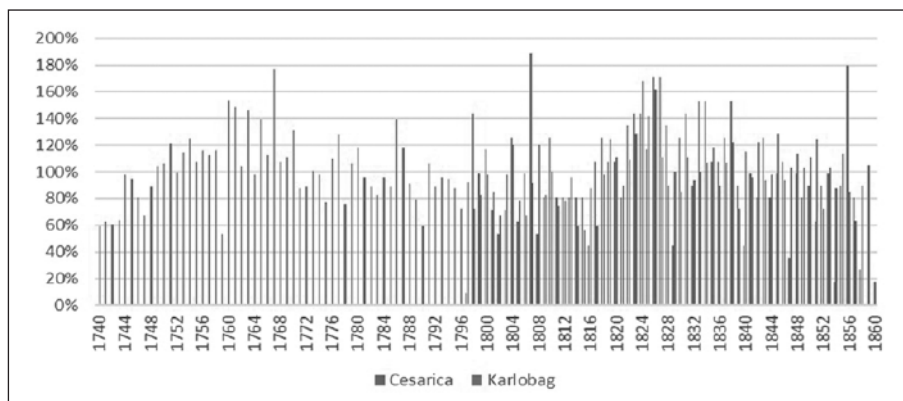
Kao i pri analizi nupcijaliteta i u ovim grafikonima moguće je izvući pojedine zakonitosti kojima je u navedenom periodu bio podložan prostor Srednje Like. Sudeći prema podacima možemo zaključiti kako je broj začeca u ličkom društvu u principu bio na stabilnoj razini, bez većih oscilacija. Najveći padovi dešavaju se u ratnim godinama – 1757. i 1758., 1788. i 1789., 1797. ili 1809. kada muškarci odlaze na bojišta. Osim navedenih godina jedini period koji se ističe općim padom začeca je onaj 80-ih godina 18. stoljeća.

Na prostoru Podgorja veliki padovi broja začeca kudikamo su rjeđi od onih u Srednjoj Lici, što je potencijalno moguće povezati s općim boljim stanjem na navedenom prostoru zbog blizine mora – trgovački procesi su dostupniji, legalne i ilegalne ekonomske mogućnosti također, a more služi i kao dodatni izvor prehrane. Na prostoru župe Karlobag u 19. stoljeću jedine velike padove bilježimo 1759. godine u jeku Sedmogodišnjeg rata i 1790. godine za vrijeme Austro-turskog rata. Kao i kod analize knjiga vjenčanih, primjećujemo da ne dolazi do većeg pada

Odstupanja ukupnog broja začelih od višegodišnjeg prosjeka izraženo u postocima (prosjeak odgovara 100 posto).

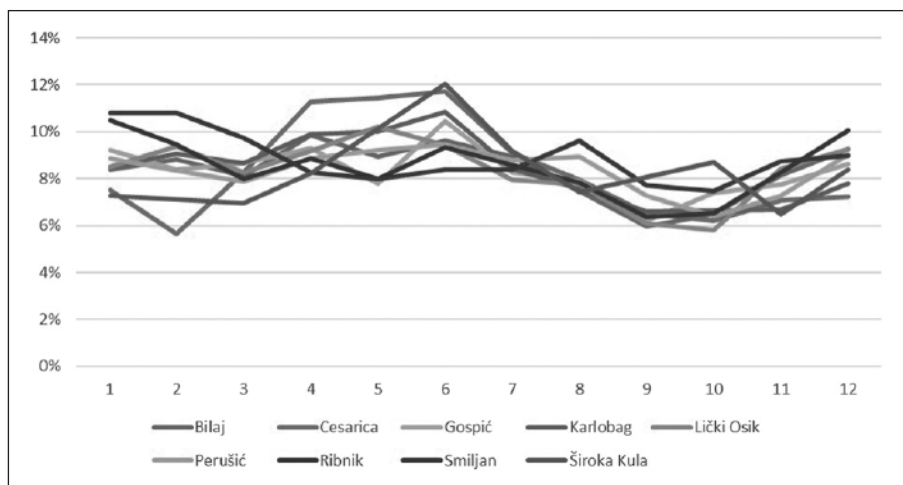
80-ih godina 18. stoljeća. Pad začeca bilježimo još 1802. godine te u razdoblju od 1811. do 1817. godine kada pad u većini godina nije velik, ali je konstantan te broj začelih u obje župe rijetko prelazi 80 % normalnog broja. Nakon toga pad broja

Odstupanja ukupnog broja začelih od višegodišnjeg prosjeka izraženo u postotcima (prosjek odgovara 100 posto).

začeca vidi se u pojedinačnim godinama i nikada u obje župe istodobno, a vezan je za gladi 1829. i 1847. godine te epidemije kolere 1854. i 1858. godine.

Što se tiče kretanja broja začeca po mjesecima, analiza datuma krštenja pokazuje kako sve promatrane župe prate isti trend začeca. Najveći broj začeca događa se u proljeće, od travnja do lipnja, kada je najveći postotak začeca – 10 %. S druge strane, najmanji broj začeca događa se u rujnu i listopadu i poklapa se s najintenzivnijim radovima u polju o kojima ovisi čitavo društvo.

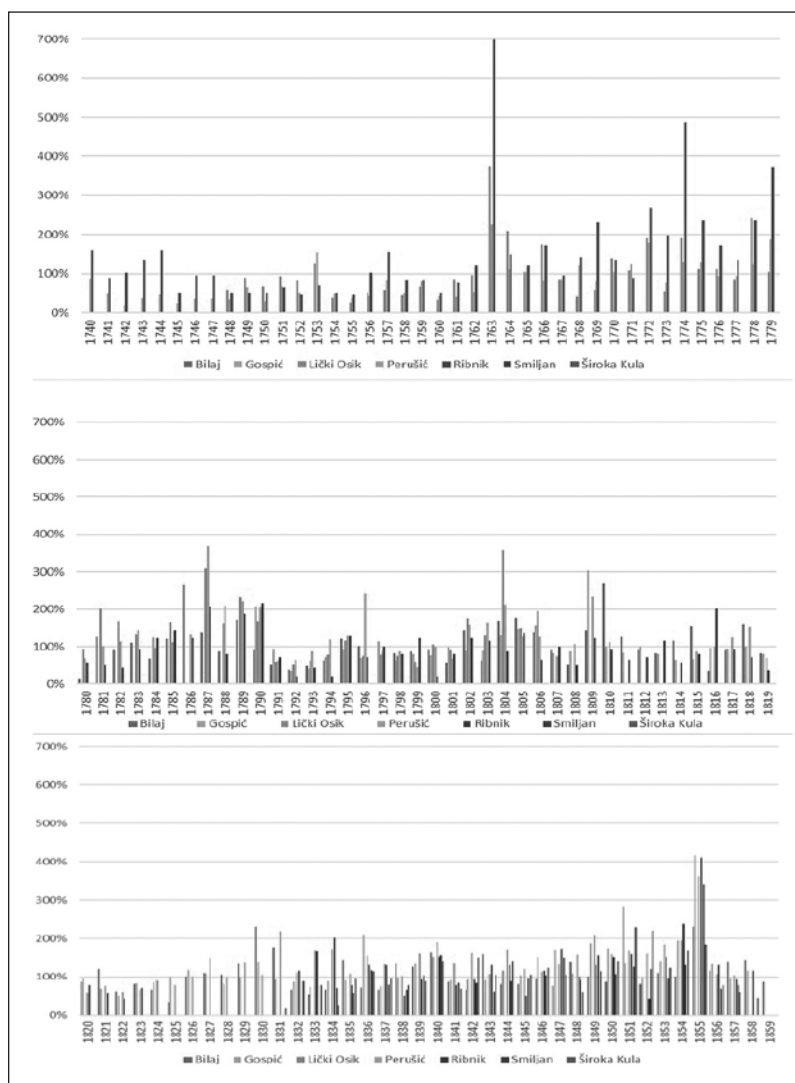

Kretanja začelih prema mjesecima u promatranim župama

Mortalitet u župama Srednje Like

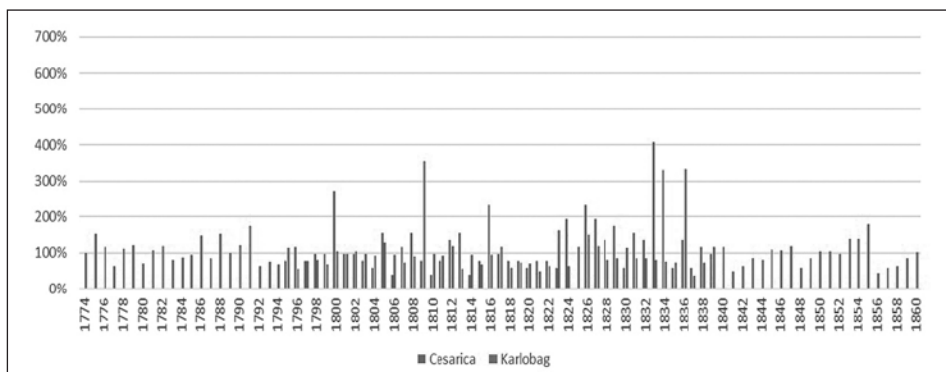
U društvu Srednje Like male krize mortaliteta (od 150 do 200 %) prosječnog broja smrti bile su česte pojave te od 1770. godine nadalje gotovo da ne postoji godina u kojoj barem jedna župa nije proživljavala povećani broj umrlih. Također, moguće je inicijalno ustvrditi i godine najgorih kriza mortaliteta koje su se pojavile u župama Srednje Like u kojima je smrtnost u pojedinim župama dosegala i preko 300 % prosječnih vrijednosti – 1763., 1774., 1779., 1787., 1804., 1809. te 1855. U navedenim velikim krizama mortaliteta najgore je prošla župa Lički Ribnik čiji je mortalitet 3 puta u 16 godina (1763., 1774., 1779.) iznosio preko 350 %. Prije daljnje analize moramo skrenuti pozornost na nekoliko nedostataka donjeg grafikona – od sedam župa analiziranih na prostoru Srednje Like (bez Cesarice i Karlobaga u Podgorju), niti u jednom trenutku nemamo istodobno dostupne podatke za sve župe. Do 1779. godine dostupni su nam podatci samo za tri župe (Lički Osik, Perušić, Ribnik), od 1780. do 1810. godine dostupni su nam podatci za četiri ili pet župa, zatim od 1810. do 1831. samo za dvije ili tri župe da bi se nakon tih godina broj analiziranih župa popeo na šest. Usprkos tome, možemo uočiti određene trendove u kretanju smrtnosti.

U ranoj fazi matičnih knjiga nepouzdana su upisi mrtve djece što je vidljivo iz grafikona 8. – do 1760. godine broj upisane djece u knjigama mrtvih izrazito varira, puno više nego što je očekivano u odnosu na opću smrtnost (od godina gdje nije zapisano niti jedno dijete do godina u kojima broj preminule djece čini i preko 50 % svih umrlih). Nakon 1760. godine te brojke ipak se stabiliziraju i počinju varirati u očekivanim intervalima koji se nastavljaju sve do kraja promatranog razdoblja. Iz tog razloga nemoguće nam je sa sigurnošću detektirati potencijalne krize smrtnosti u tom periodu – iz suženih podataka možemo pretpostaviti da su 1740., 1744., 1757. i 1760. bile teške godine za stanovništvo Srednje Like. Od 1763. godine, kada se pojavljuje porast mortaliteta koju možemo nedvojbeno potvrditi, do 1790. godine primjetno je razdoblje visokog mortaliteta. To je očito u 80-im godinama 18. stoljeća kada smrtnost često oscilira između 150 i 200 % prosječnih brojki. Zadnje desetljeće 18. stoljeća karakterizira pad mortaliteta koji se ponovno uzdiže u razdobljima od 1802. do 1806. godine, zatim 1809. i 1810. godine te 1815. i 1816. godine. Ponovni rast događa se početkom 1830-ih godina, ali njega, za razliku od prethodnih razdoblja karakterizira stabilnost koju prekidaju samo povremene epidemije bolesti poput kolere 1835. i 1836., odnosno u periodu od 1854. do 1856. godine.

Odstupanja ukupnog broja umrlih od višegodišnjeg prosjeka izraženo u postocima (prosjeak odgovara 100 posto).

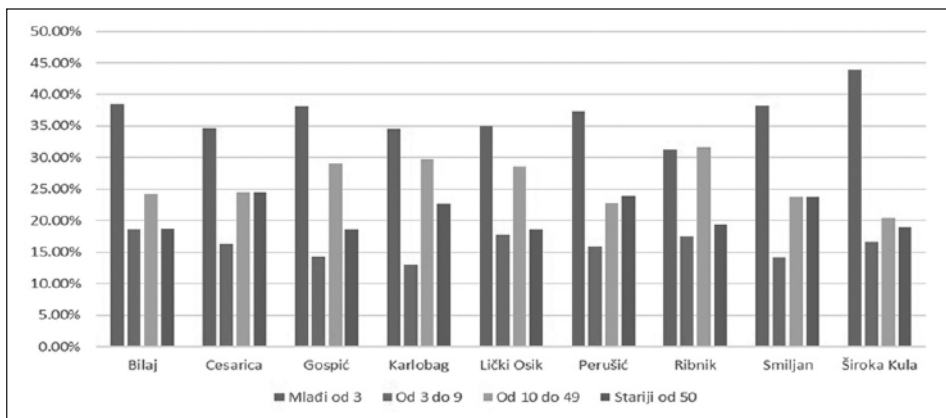
Usporedbe radi, prikazat ćemo i grafikon kretanja mortaliteta u župama Podgorja za godine koje su nam dostupne (Karlobag 1774. – 1860., Cesarica 1795. – 1839.). Iz njega je vidljivo kako je Karlobag 80-e godine 18. stoljeća prošao samo s manjim krizama mortaliteta, a kraj 18. stoljeća karakterizira pad mortaliteta kao i u Srednjoj Lici. U periodu do 1820. godine mortalitet je stabilan uz povremene izražene skokove – 1800. (Cesarica 272 %), 1809. (Karlobag 353 %) i 1816. (Cesarica 234 %).

Odstupanja ukupnog broja umrlih od višegodišnjeg prosjeka izraženo u postocima (prosjek odgovara 100 posto).

Za razliku od Srednje Like, Podgorje karakterizira skok mortaliteta u razdoblju od 1824. do 1836. godine, završno s epidemijom kolere koja je poharala Karlobag u kolovozu potonje godine.

Što se dobne strukture svih umrlih na promatranom prostoru Srednje Like i Podgorja tiče, zamjetna je dominacija najmlađe životne dobi. Ona u svim župama iznosi preko 30 %, a maksimum se nalazi u Širokoj Kuli gdje djeca u dobi do napunjene tri godine živote iznose 44 % umrlih. Starija djeca do 10 godina života u svim župama čine između 13 i 19 % umrlih. Zrelo stanovništvo čini od 20 do 32 % svih umrlih, a staro stanovništvo preko 50 godina čini od 18 do maksimalno 25 % umrlih što je u skladu s Kaserovom tezom kako je životni vijek vojnokrajškog stanovništva bio kratak (Kaser, 1997: 52).

Dobna struktura umrlih prema dobi u promatranim župama

Kratki osvrt na dva razdoblja europske gladi

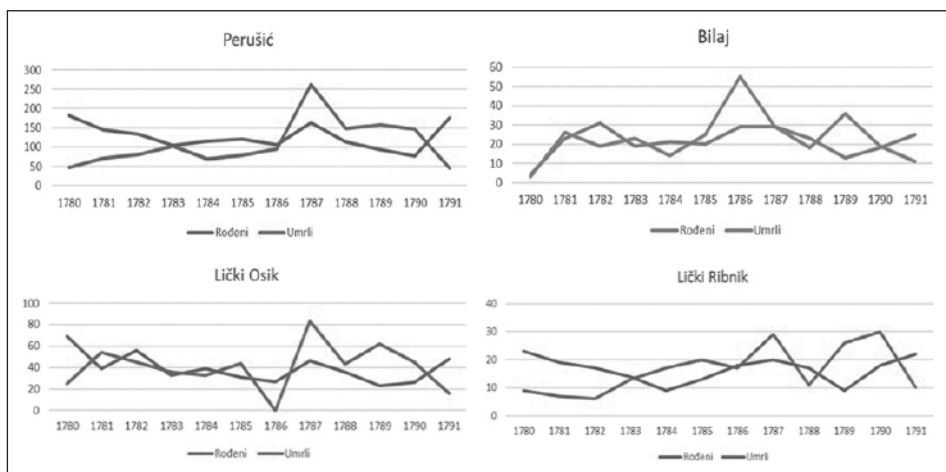
Osamdesete godine 18. stoljeća

Period osamdesetih godina 18. stoljeća ostao je zapamćen po gladi na području čitave Hrvatske, ali i Europe. Jedan od okidača gladi bila je erupcija vulkana Laki 9. lipnja 1783. godine. Sumporni plinovi erupcije ušli su u troposferu te su se ubrzo proširili po sjevernoj polutci, a ova erupcija ostala je zapamćena po fenomenu „suhe magle“ koja se raširila diljem Europe, mjestimično praćena jakim mirisom sumpora. Izmaglica i kisele kiše uništavale su urode (Danska, Švedska, Engleska), a mjestimično je zabilježen i vizualni efekt prilikom kojeg je sunce bilo crvene boje. Narednih godina zabilježen je izraženi pad prosječnih ljetnih, zimskih i godišnjih temperatura na cijeloj sjevernoj polutci (Thordarson, Self, 2003: 9, 17). Na prostoru današnje Republike Hrvatske, zapisi iz Makarske i Živogošća govore o velikoj tmuni koja je pala na zemlju u lipnju 1783. godine, a zapis iz Osijeka govori o gustoj magli 20. lipnja koja se ne pamti u to doba godine (Kužić, 2006: 9-12).

Srednja Lika u taj period ušla je nakon Rata za bavarsko nasljeđe i proživljenih relativno stabilnih 15 godina s kratkotrajnim periodima gladi i oskudice. U ovom razdoblju promatrat ćemo matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih u četiri župe Srednje Like (Bilaj, Lički Osik, Perušić, Lički Ribnik) i Karlobagu. U župi Lički Osik nedostaju podatci o umrlima 1786. godine.

Prva veća kriza osamdesetih godina događa se 1782. godine kada prostor Like pogađa dugačka i oštra zima na koju se nadovezala suša u ljetnim mjesecima (Kaser, 1997: 98). U Srednjoj Lici utjecaj tih vremenskih neprilika vidljiv je iz pada broja vjenčanja koji je u sve četiri župe ispodprosječan – u Bilaju i Perušiću iznosi 66 %, u Ličkom Osiku 81 %, u Ribniku 84 %, a potencijalna oskudica odrazila se i na Karlobag sa 74 % vjenčanja.

Veliki broj smrti u Perušiću u prvim mjesecima sljedeće godine također možemo povezati s tom sušom. Neuobičajeni i teški vremenski uvjeti nastavljaju se narednih godina – 1783. je velika suša i cijelo ljeto vlada velika „čađa“, vjerojatno istovjetna „tmuni“ koja se spominje u makarskim ljetopisima, po svemu sudeći posljedica erupcija vulkana Laki na Islandu (HR-HDA-881-ZR, 614, 11v). Sljedeća 1784. godina obilježena je velikim ekstremima – snijeg je padao do svibnja da bi zatim ljeto bilo jako sušno s prvim padalinama tek u kolovozu. Te padaline umjesto nade donijele su daljnju muku – već u rujnu započelo je izrazito hladno vrijeme sa snijegom koji je prekrrio Liku sve do travnja 1785. godine. Tek se ljeto 1785. moglo opisati blagorodnim, a zadnji val teških vremenskih uvjeta predstavlja sni-

Odnos rođenih i umrlih u župama Perušić, Lički Osik, Lički Ribnik, Bilaj (1780. – 1791.), apsolutne brojke

jeg u rujnu 1786. godine (HR-HDA-881-ZR, 614, 9r; Buczynski, 2011., 53). Zbog teških vremenskih uvjeta tih godina umire mnogo stoke što krajišnicima otežava obradu zemlje i time ih dodatno osiromašuje (Kaser, 1997: 98).

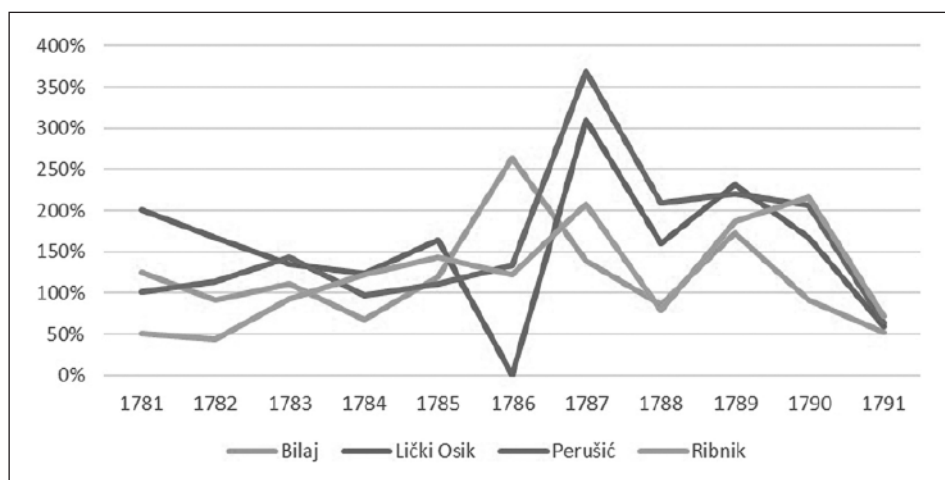
Sudeći prema grafikonima koji pokazuju odnos broja rođenih i umrlih u župama Srednje Like, stanovništvo je glad i oskudicu uspješno trpjelo u navedenim teškim godinama, prije svega ulaskom u svojevrzni „konzervacijski“ model života – pada broj začeca, a time se posljedično ograničava i broj umrlih – on u periodu od 1784. do 1786. ulazi u granice krize mortaliteta samo u Ličkom Osiku 1785. (64 % više umrlih od prosjeka) i Bilaju 1786. (164 % više od prosjeka). Drugo objašnjenje pruža nam zapis župnika iz Ribnika koji u knjizi umrlih navodi osmero ljudi koji su krenuli u Banat i Bosnu, odustali, te na putu umrli (Župa Lički Ribnik, Knjiga umrlih, 1785.). Koliko je još takvih slučajeva bilo, ne možemo znati. Ipak, definitivno znamo kako glad u Srednjoj Lici na naplatu dolazi 1787. godine.

Te godine sve župe osim Bilaja bilježe porast umrlih koji se može smatrati velikom krizom mortaliteta – u Ribniku je broj upisa 108 % veći od prosjeka, u Ličkom Osiku 209 %, a u Perušiću zastrašujućih 269 %. Potvrđuje se teza o gladi koja najjače udara u svojem dugom trajanju. Zapis perušićkog župnika koji na kraju godine piše kako se ne pamti godina u kojoj je toliko ljudi u njegovoj župi preminulo i u kojoj su ljudi tako konstantno bili zakapani, najbolje opisuje težinu situacije (Župa Perušić, Knjiga umrlih, 1787.).

Kretanje umrlih po mjesecima u župama Bilaj, Lički Osik, Perušić i Lički Ribnik u razdoblju 1784. – 1787.

ŽUPA	MJESEC/ GODINA	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	ZBROJ UMRLIH
Bilaj	1784.	0	4	0	0	1	1	2	1	2	0	2	1	14
	1785.	1	1	2	5	3	1	5	0	4	2	0	1	25
	1786.	4	1	3	5	5	5	4	8	4	1	4	11	55
	1787.	7	8	3	2	2	1	0	3	1	2	0	0	29
Lički Osik	1784.	2	1	3	4	5	0	0	5	3	4	4	2	33
	1785.	0	0	5	5	3	4	0	6	8	9	4	0	44
	1786.	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	0
	1787.	27	18	10	4	2	1	2	2	6	4	2	5	83
Perušić	1784.	9	4	5	2	2	2	1	18	13	6	3	4	69
	1785.	5	5	10	10	5	5	5	1	5	9	8	11	79
	1786.	9	7	7	8	2	6	4	7	8	9	8	20	95
	1787.	45	29	16	6	6	9	9	16	21	33	28	45	263
Lički Ribnik	1784.	0	3	6	4	0	0	0	0	1	1	0	2	17
	1785.	1	0	3	0	1	2	2	0	1	0	0	10	20
	1786.	2	3	0	0	0	0	0	0	6	2	0	4	17
	1787.	5	6	2	2	2	0	1	2	5	1	2	1	29

Rothenbergh smatra kako je upravo teška glad koja je pogodila Karlovački generalat tih godina utjecala na želju Josipa II. da se ličke krajišnike poštedi u Austrijsko-turskom ratu (1788. – 1791.), dok Balić citirajući Bacha navodi kako se radi o pokušaju smanjenja gubitaka (Balić, 2019: 295; Rothenberg, 1966: 71).

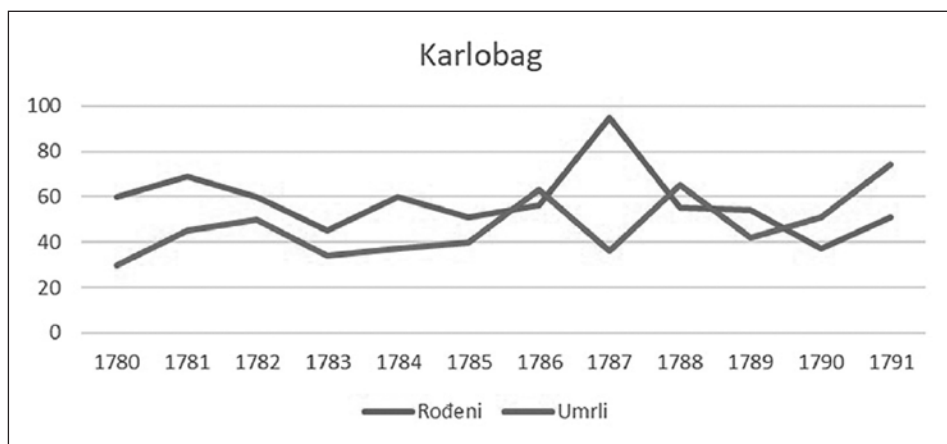

Relativni broj umrlih u župama Bilaj, Lički Osik, Perušić, Ribnik (1781. – 1791.)

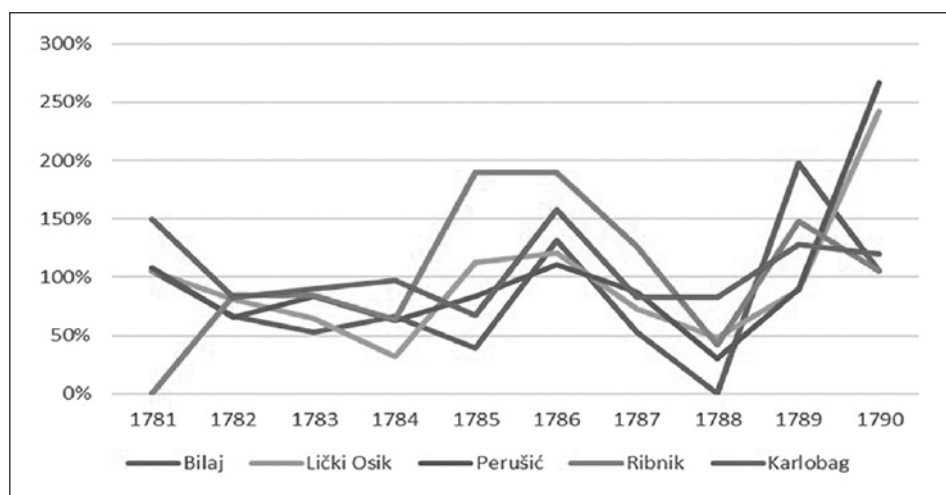
Nažalost, grafikoni s omjerom rođenih i umrlih ukazuju kako je sve ostalo samo na želji – sve promatrane župe Srednje Like ponovno su prolazile krizu mortaliteta. U Bilaju i Ribniku 1789. godine smrtnost je bila za 73, odnosno 87 % viša od prosječne, što tu godinu označava kao malu krizu mortaliteta. U Perušiću i Ličkom Osiku smrtnost je bila 120 % i 131 % viša. Slična, iako uglavnom nešto blaža situacija ponavlja se i godinu dana poslije. U Perušiću (106 % viša smrtnost) i Ribniku (115 % viša smrtnost), ponovno govorimo o velikoj krizi mortaliteta.

Za razliku od prethodnih ratnih sukoba u ovome je zamijećeno kako su župnici upisivali krajišnike poginule na bojištu ili u kampovima kojima su harale bolesti. U Ličkom Osiku je između 1788. i 1790. godine preminulo 56 osoba u dobi između 15 i 50 godina, od čega 31 muški. U Perušiću su u istom razdoblju i u istoj dobnoj skupini preminule 144 osobe, od čega 83 muških.

Kakva je bila situacija u Podgorju u danom razdoblju? Ograničeni smo samo na matične knjige Karlobaga, ali one nam govore kako je situacija ipak bila nešto bolja nego s druge strane Velebita – maksimum smrti dosegnut je 1791. godine kada umire 74 % ljudi više od prosjeka, a rubno kriznima se još mogu smatrati 1786. (48 % više) i 1788. (53 % više). Relativni broj vjenčanja ukazuje na isto – iako oscilira u cijelom periodu 80-ih godina, nisu vidljivi padovi koje je moguće usporediti s onima u Srednjoj Lici 1784., 1785., 1787. i 1788. godine. S obzirom na manjak obradive površine i vodenih tokova u Podgorju u usporedbi s unutrašnjošću Like, objašnjenje drugačijih demografskih trendova može se eventualno potražiti u blagodatima koje je stanovnicima Karlobaga pružalo more, točnije uključenost u trgovačke tokove i alternativni izvor prehrane.

Odnos rođenih i umrlih u župi Karlobag (1780. – 1791.), apsolutne brojke

Broj vjenčanja u župama Bilaj, Lički Osik, Perušić, Ribnik, Karlobag (1781. – 1790.), relativne brojke

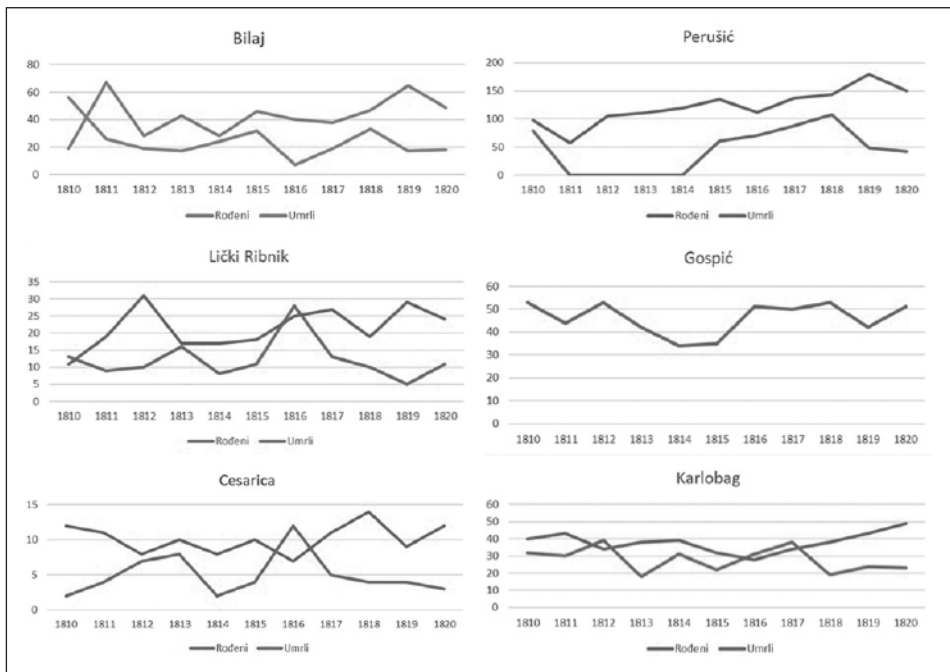
Kao posljednji pokazatelj krize osamdesetih godina u Srednjoj Lici donosimo tablicu kretanja prirodnog prirasta u promatranim župama. U desetljeću od 1781. do 1790. godine sve župe karakterizira negativan prirodni prirast. Glad koja je tih godina vladala Hrvatskom svom svojom silinom udarila je i po Lici.

Prirodni prirast u župama Lički Osik, Perušić i Lički Ribnik u razdoblju 1781. – 1790.

	Bilaj			Lički Osik			Perušić			Ribnik		
	Rođeni	Umrli	Pr. prirast	Rođeni	Umrli	Pr. prirast	Rođeni	Umrli	Pr. prirast	Rođeni	Umrli	Pr. prirast
1781.	23	26	-3	39	54	-15	145	72	73	19	7	12
1782.	31	19	12	56	45	11	134	81	53	17	6	11
1783.	19	23	-4	33	36	-3	105	102	3	14	13	1
1784.	21	14	7	39	33	6	116	69	47	9	17	-8
1785.	20	25	-5	31	44	-13	120	79	41	13	20	-7
1786.	29	55	-26	27	0	27	106	95	11	18	17	1
1787.	29	29	0	46	83	-37	164	2631	-99	20	29	-9
1788.	23	18	5	36	43	-7	114	149	-35	17	11	6
1789.	13	36	-23	23	62	-39	93	157	-64	9	26	-17
1790.	18	19	-1	26	45	-19	77	147	-70	18	30	-12
ZBROJ	226	264	-38	356	445	-89	1174	1214	-40	154	176	-22

Drugo desetljeće 19. stoljeća

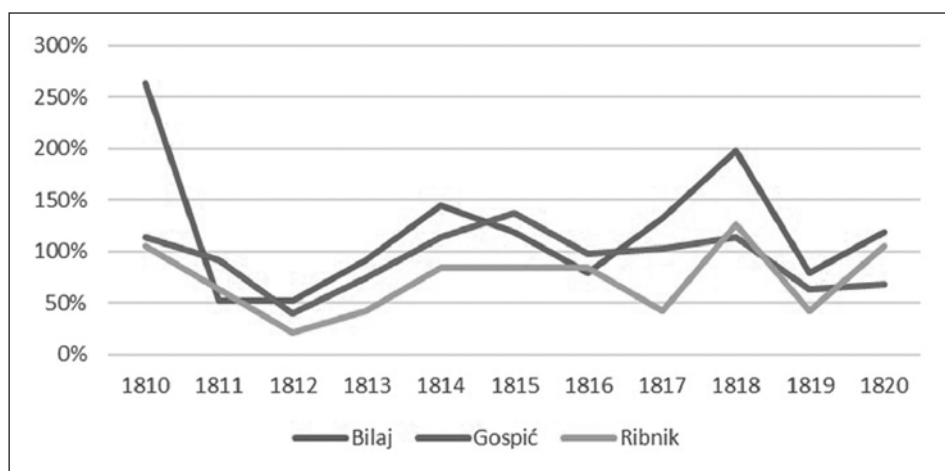
Prelazak Like pod francusku upravu značio je nastavak ratovanja, samo za druge vladare. Veliki broj ličkih krajišnika odlazi na Napoleonov pohod u Rusiju gdje su se istaknuli hrabrošću, borbenošću i otpornošću na glad i hladnoću, uvjete koje su dobro poznavali i na rodnoj grudi. Istodobno, desetljeće od 1810. do 1819. ostalo je zapamćeno kao jedno od najhladnijih i najgladnijih desetljeća u europskoj povijesti u kojemu su se dogodili sinergija dviju vulkanskih erupcija (1808./1809. nepoznati vulkan i 1815. Tambora), od kojih se ova druga smatra najjačom u zapisanoj povijesti, kao i teška politička situacija vrhunca Napoleonskih ratova. Erupciji Tambore pripisuje se „godina bez ljeta“, 1816. godina, kada su u Europi i Sjevernoj Americi snijeg i mraz zabilježeni tijekom lipnja, srpnja i kolovoza što je uzrokovalo propast uroda, a zabilježeni su i drugi fenomeni poput žarkocrvenih zalazaka sunca, „suhe magle“ itd. (Oppenheimer, 2003: 250-253). U hrvatskim zemljama, točnije u Istri, Dalmaciji, civilnoj Hrvatskoj i Vojnoj krajini postoji čitav niz zapisa o lošim vremenskim uvjetima, ledenim zimama koje su se protezale sve do travnja ili svibnja te kratkim, hladnim i kišnim ljetima (Kužić, 2006: 17-25). Sve to dovelo je do široko raširene pojave gladi diljem Europe.

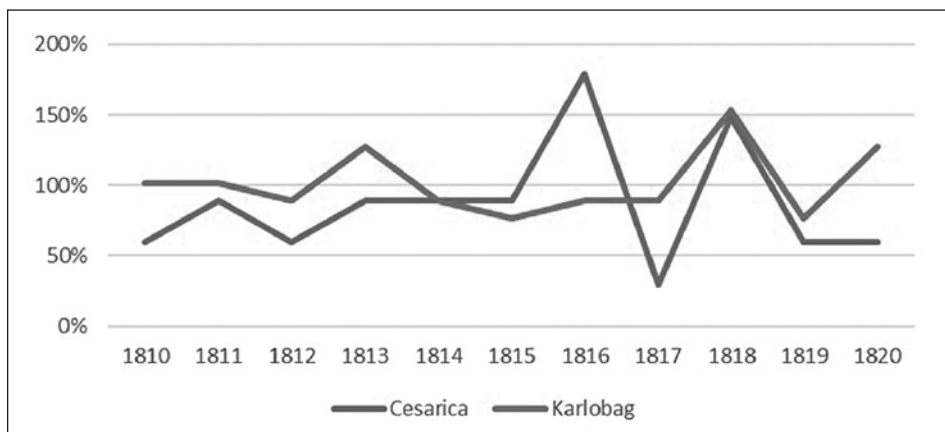
Odnos rođenih i umrlih u župama Perušić, Lički Ribnik, Bilaj, Cesarica, Karlobag; broj umrlih u župi Gospić (1810. – 1820.), apsolutne brojke.

U promatranom periodu drugog desetljeća 19. stoljeća dostupne su nam sljedeće matične knjige: župa Bilaj, župa Ribnik, župa Karlobag, župa Cesarica (sve tri knjige), župa Gospić (vjenčani i umrli u cijelom trajanju), župa Perušić (rođeni u cijelom trajanju, umrli nedostaju godine od 1811. do 1814., vjenčani nedostaju godine od 1811. do 1814., te od 1818. do 1820.), te župa Lički Osik (samo rođeni).

Priloženi grafikoni s odnosom broja rođenih i umrlih otkrivaju neočekivanu sliku – sudeći po njima glad koja je ovim desetljećem vladala čitavom Europom tek je okrnula Srednju Liku! U Bilaju i Perušiću krivulja umrlih niti jednom ne prelazi krivulju rođenih, a u Ribniku ju prelazi samo jednom, 1816. godine. U sve tri župe, kao i u Gospiću za koji imamo samo broj umrlih, vidljiv je porast broja umrlih kako desetljeće odmiče, ali osim 1810. godine u Bilaju (169 % više umrlih od prosjeka) nema dramatičnih kriza mortaliteta. Velikom krizom mortaliteta bismo eventualno mogli nazvati 1816. godinu u Ribniku (101 % više od prosjeka), ali i ona se doima neočekivano slabo u odnosu na neke druge, već analizirane godine u istoj župi. Od svih ostalih godina imamo još samo dvije male krize mortaliteta, obje u Bilaju, 1815. godine (54 % više od prosjeka) i 1818. (59 % više od prosjeka). Ni situacija u Podgorju ne čini se strašnom, iako 1816. godina u Cesarici definitivno predstavlja veliku krizu mortaliteta (133 % više od prosjeka). Godine u kojima broj umrlih nadilazi broj rođenih u Karlobagu više su plod niske razine začeca (u ovom desetljeću on samo jednom prelazi prosjek, i to 1819. godine) nego visokog mortaliteta. Kada Hietzinger piše o gladi tih godina, navodi katastrofalnu situaciju u Vojnoj krajini, ali Karlovački generalat ne spominje, za razliku od Banske

Relativni broj vjenčanja u župama Bilaj, Gospić, Ribnik (1810. – 1820.)

Relativni broj vjenčanja u župama Cesarica, Karlobag (1810. – 1820.)

krajine koja joj je susjedna (Hietzinger, 1817., sv. 1: 180). Jedini koji izrijekom spominje glad u Lici u tom periodu je Stipetić, pozivajući se na istraživanje dr. Grge Bogića iz 1939. godine (Stipetić, 1976: 122).

Promotrimo li i grafikone relativnog broja vjenčanja u tri župe Srednje Like, primjećujemo pad broja vjenčanja 1811. i 1812. koji se podudara s godinama kada lički krajišnici prate Napoleona u njegovom pohodu na Rusiju. Slijedi porast u godinama povratka, i potom maleni pad 1816. i 1817. godine, vjerojatno vezan za određenu oskudicu. I u Podgorju vidimo sličnu situaciju, jedini veći pad broja vjenčanja prisutan je u župi Cesarica, ali radi se o malenoj župi u kojoj samo jedno vjenčanje više ili manje mnogo utječe na postotni račun.

Nameće se pitanje – kako je moguće da je Srednja Lika gotovo bezbolno prošla jedan od najgorih perioda europske povijesti? Istra i Dalmacija, svaka sa svoje strane Karlovačkog generalata tada prolaze teške i krizne godine, s teškim krizama mortaliteta (Peričić, 1980: 4-6; Bertoša, 1989: 15-17). Istodobno, od 1811. do 1820. broj stanovnika Ličke i Otočke pukovnije raste za 12 tisuća (Roksandić, 1988: 20)!

U nedostatku onodobnog narativnog izvora ili barem još koje serije matičnih knjiga, sva moguća objašnjenja zašto u periodu od 1810. do 1817. godine Srednju Liku nije pogodila teška glad zapravo su nagađanja. Naše mišljenje je da se radilo o razdoblju oskudice i neizvjesnosti, kako na prostoru Like tako i u susjednim područjima, o čemu su lički krajišnici sigurno imali informacije. Vjerujemo i kako podatci o velikom prinosu krumpira navedenih godina na području Karlovačkog generalata ukazuju na njegovu intenzivniju sadnju što je stanovništvu Like svakako davalo veću sigurnost od poljoprivrednih kultura 18. stoljeća poput pšenice

i drugih žitarica. U tome možda leži i ključ puno manjeg utjecaja gladi na demografsku sliku u ovim teškim godinama (Hietzinger, 1817., sv. 2: 63). Također, broj začeca u Srednjoj Lici tih se godina neuobičajeno stabilno držao prosjeka, malo iznad njega, malo ispod njega. Ako su Liku u tom periodu i pogodile teške vremenske prilike, poput „godine bez ljeta“, vjerujemo da ipak nisu bile gore od svih onih uobičajenih nedaća na koje su Ličani navikli.

Zaključak

U ovome radu nastojalo se putem analize matičnih knjiga krštenih, umrlih i vjenčanih ispitati utjecaj oskudice i gladi na demografska kretanja u Srednjoj Lici. Iako istraživanje ovakve vrste ima određenih objektivnih otegotnih okolnosti poput neredovitih serija ili gubitka čitavih arhiva matičnih knjiga, uspješno je analizirano sedam župa Srednje Like i dvije župe Podgorja u periodu od 1740. do 1858. godine. Glavne metode pri tome bile su analiza broja godišnjih vjenčanja u potrazi za periodima oskudice, analiza broja godišnjih začeca te analiza kretanja mortaliteta.

Kretanje godišnjeg broja vjenčanja u navedenom periodu potvrdilo je postojanje kraćih i duljih razdoblja oskudice u kojima je organizacija svadbe bila veliki ekonomski poduhvat. Pad broja vjenčanja zbog gladi ili oskudice redovno prati kompenzacijski period prilikom kojeg dolazi do velikog skoka u vjenčanjima. Matične knjige nedvojbeno potvrđuju da su se navedeni fenomeni događali tijekom Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.), u osmom desetljeću 18. stoljeća (što koincidira s velikom gladi na prostoru Srednje Like), krajem 18. stoljeća te od 1809. do 1812. godine, u jeku Napoleonskih ratova. Zadnja velika oskudica u promatranom periodu događa se od 1827. do 1831. godine.

Broj godišnjih začeca dominantno je stabilan tijekom promatranog razdoblja, a najveće padove doživljava tijekom ratnih godina – 1757. i 1758. (Sedmogodišnji rat), 1788. i 1789. (Austro-turski rat), 1797. te 1809. (Napoleonski ratovi). Osim navedenih, jedini period koji se ističe općim padom začeca ponovno su krizne 80-e godine 18. stoljeća.

Analiza godišnjeg broja smrti ukazuje da su krize mortaliteta bile prilično česta pojava u društvu Srednje Like i povezivi su s periodima gladi, ratovima, bolestima. Prva velika kriza mortaliteta koju sa sigurnošću možemo potvrditi je ona iz 1763. godine kada su se vojnici vratili iz Sedmogodišnjeg rata. Period općeg visokog mortaliteta primjetan je do 1790. godine, a najveća kriza događala se u razdoblju od 1779. do 1790. godine. Nakon toga slijedi smirivanje s povreme-

nim skokovima mortaliteta u periodima 1802. – 1806., 1809. – 1810., 1815. – 1816., 1835. – 1836. te 1854. – 1856.

Usporedba rezultata demografske analize Srednje Like i Podgorja pokazala je određene razlike u kretanjima krivulja mortaliteta i nupcijaliteta. Neke krizne godine koje su pogodile Srednju Liku, Podgorje su samo okrnule. Sudeći prema matičnim knjigama Karlobag i Cesaricu rjeđe su pogađale krize mortaliteta – usporedba relativnog broja umrlih u Srednjoj Lici i Karlobagu pokazuje puno manju pogođenost i u krizi 80-ih godina 18. stoljeća i prilikom gladi 1828./1829. godine. S druge strane, krizne godine povezane s ratom jednako su pogađale prostor Podgorja kao i Srednju Liku.

U konačnici, pokušali smo izvući određene zaključke vezano za dva perioda kada su glad i ekstremni vremenski uvjeti vladali puno širim područjem od same Like – cijelom Europom ili čak sjevernom hemisferom. Analiza podataka dobivenih iz matičnih knjiga ukazuje kako je ličko društvo 80-e godine 18. i 10-e godine 19. stoljeća doživjelo gotovo potpuno suprotno. Prvi period, kojeg vezujemo za erupciju vulkana Laki na Islandu uzrokovao je ogromne potrese u ličkom društvu – pad začeca i vjenčanja, ogroman porast smrtnosti. Drugi period, iako je došao pri kraju Napoleonskih ratova, nije donio niti približno jednake potrese. Iz broja vjenčanih vidljiva je manja oskudica, kao što je vidljiva i manja kriza mortaliteta, ali u konačnici neusporediva s definitivno najgorim periodom koji je pogodio ličko stanovništvo u promatranom razdoblju.

Izvori

Neobjavljeni izvori:

Zbirka rukopisa:

- HR-HDA-881-ZR, inv. br. 614: *Vormerkung mehrerer Geschichten von der Licca, die sich seit ihrer Eroberung von die Türken von Zeit zu Zeit merkwürdig ereignet haben*

Matične knjige (dostupne na mrežnoj stranici www.familysearch.org):

- ŽUPA BILAJ: Matična knjiga rođenih 1780. – 1860.; Matična knjiga umrlih 1780. – 1859.; Matična knjiga vjenčanih 1780. – 1835., 1835. – 1859.
- ŽUPA CESARICA: Matična knjiga rođenih 1797. – 1837., 1837. – 1858.; Matična knjiga umrlih 1795. – 1839.; Matična knjiga vjenčanih 1795. – 1838., 1838. – 1859.
- ŽUPA GOSPIĆ: Matična knjiga rođenih 1834. – 1858.; Matična knjiga umrlih 1789. – 1833., 1834. – 1859.; Matična knjiga vjenčanih 1789. – 1833., 1834. – 1855., 1855. – 1859.

- ŽUPA KARLOBAG: Matična knjiga rođenih 1691. – 1770., 1771. – 1804., 1804. – 1861.; Matična knjiga umrlih 1774. – 1804., 1804. – 1861.; Matična knjiga vjenčanih 1736. – 1804., 1804. – 1861.
- ŽUPA LIČKI OSIK: Matična knjiga rođenih 1742. – 1791., 1792. – 1822., 1822. – 1850.; Matična knjiga umrlih 1748. – 1807.; Matična knjiga vjenčanih 1748. – 1802., 1831. – 1857.
- ŽUPA LIČKI RIBNIK: Matična knjiga rođenih 1717. – 1768., 1769. – 1823., 1824. – 1858.; Matična knjiga umrlih 1724. – 1757., 1758. – 1823., 1832. – 1858.; Matična knjiga vjenčanih 1734. – 1768., 1769. – 1823., 1824. – 1831., 1832. – 1858.
- ŽUPA PERUŠIĆ: Matična knjiga rođenih 1734. – 1773., 1773. – 1800., 1801. – 1830., 1831. – 1834., 1835. – 1862.; Matična knjiga umrlih 1734. – 1755., 1756. – 1773., 1773. – 1777., 1777. – 1810., 1815. – 1858.; Matična knjiga vjenčanih 1734. – 1755., 1756. – 1773., 1773. – 1817., 1835. – 1850., 1850. – 1858.
- ŽUPA SMILJAN: Matična knjiga rođenih 1834. – 1857.; Matična knjiga umrlih 1834. – 1859.; Matična knjiga vjenčanih 1834. – 1858.
- ŽUPA ŠIROKA KULA: Matična knjiga rođenih 1831. – 1858.; Matična knjiga umrlih 1831. – 1857.; Matična knjiga vjenčanih 1831. – 1858.

Objavljeni izvori:

- BUCZYNSKI, ALEXANDER. 2011. *Pa to su samo Hrvati! Građa za povijest kantonske reorganizacije Vojne krajine 1787. godine*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- FRAS, FRANZ DE PAULA JULIUS. 1988. *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*. Gospić: Biblioteka Ličke župe.
- HIETZINGER, CARL BENHARD. 1817-1823. *Versuch einer Statistik der k. K. Militärgrenze des österreichischen Kaiserstaates*. Beč.

Literatura

- AKMADŽA, MIROSLAV. 2008. Oduzimanje crkvenih matičnih knjiga u Hrvatskoj u vrijeme komunizma. *Croatica Christiana periodica*, 32-61, Zagreb, 103-122.
- BALIĆ, JURAJ. 2019. *Lička krajiška pješačka pukovnija u razdoblju od 1736. do 1809. godine*. Doktorski rad, Zagreb: Hrvatski studiji.
- BERTOŠA, MIROSLAV. 1989. Glad i „kriza mortaliteta“ godine 1817.: istarski mikrokozmos i evropski kontekst. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, razred za društvene znanosti*, 28, Zagreb, 3-53.
- BIĆANIĆ, RUDOLF. 1936. *Kako živi narod*. Život u pasivnim krajevima. Zagreb: Tisak Tipografija.
- CHAUNU, PIERRE. 1977. *Civilizacija klasične Europe*. Beograd: Jugoslavija.

- COTTS WATKINS, SUSAN; MENKEN, JANE. 1985. Famines in Historical Perspective. *Population and Development Review*, 11-4, New York, 647-675.
- KASER, KARL. 1997. *Slobodan seljak i vojnik. Povojačeno društvo (1754.-1881.)*. Zagreb: Naprijed.
- KRIVOŠIĆ, STJEPAN. 1988. Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige. *Arhivski vjesnik*, 32, Zagreb, 13-30.
- KRIVOŠIĆ, STJEPAN. 1991. Promjene u kretanju godišnjega broja vjenčanja kao znak pojave oskudice hrane i gladi u Hrvatskoj tijekom XVIII. stoljeća. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*, 30, Zagreb, 17-58.
- KUŽIĆ, KREŠIMIR. 2006. Atmosferski utjecaj erupcije vulkana Lakija na Hrvatsku 1783. godine. *Geoadria*, 11-1, Zadar, 3-15.
- MILIĆ, ANGELIKA. Zbirka matičnih knjiga u Hrvatskom državnom arhivu. *Arhivski vjesnik*, 60-1, Zagreb, 251-311.
- O'GRADA, CORMAC. 2009. *Famine. A Short History*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- OPPENHEIMER, CLIVE. 2003. Climatic, environmental and human consequences of the largest known historical eruption: Tambora volcano (Indonesia), 1815. *Progress in Physical Geography*, 27-2, Thousand Oaks, 230-259.
- PAVELIĆ, FILIP. 2022. Gladi u Srednjoj Lici u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća – ekološki i gospodarski čimbenici, sposobnost suočavanja i strategije adaptacije. *MemorabiLika: znanstveni časopis za ličku i opću zavičajnost*, 5-1, Gospić, 37-57.
- PEJNOVIĆ, DANE. 1985. *Srednja Lika: socijalnogeografska transformacija*. Gospić: Centar za kulturu, Muzej Like.
- PERIČIĆ, ŠIME. 1980. Oskudica i glad u Dalmaciji u 19. i početkom 20. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 13-1, Zagreb, 1-32.
- ROKSANDIĆ, DRAGO. 1988. *Vojna Hrvatska I*. Zagreb: Školska knjiga.
- ROTHENBERGH, GUNTHER ERICH. 1966. *The Military Border in Croatia 1740-1881. A Study of an Imperial Institution*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- STIPETIĆ, VLADIMIR. 1976. *Prijeti li glad? Naše i svjetske rezerve hrane do 1985. Svjetska prehrambena kriza i jugoslavenska agrarna politika*. Zagreb: Globus.
- SKENDEROVIĆ, ROBERT. 2010. Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. godine („Tabella Impopulationis pro Anno 1773“). *Povijesni prilozi*, 29-39, Zagreb, 73-92.
- THORDARSON, THORVALDUR; SELF, STEPHEN. 2003. Atmospheric and environmental effects of the 1783–1784 Laki eruption: A review and reassessment. *Journal of geophysical research*, 108 – D1, Washington, 1-29.

Famine and Shortage in the Middle Lika in the Second Half of the 18th and First Half of the 19th Century – Analysis of Demographic Indicators from Church Registry Books

Summary

The history of Lika, as well as the other karst areas of our region, has been marked by a difficult life conditions of its inhabitants. This paper analyzes the trends of nuptiality, fertility and mortality in 7 Catholic parishes of Middle Lika and 2 parishes of Podgorje from 1740 to 1858. The obtained data is also used to observe how Middle Lika lived through two crisis periods recognized at the level of the whole Europe – the eighties of the 18th century and the period after the end of the Napoleonic Wars (1815-1818). In both periods, the synergy of socio-political specificities and extreme weather conditions partly caused by volcanic eruptions led to widespread famines. The situation in Lika society in the mentioned periods is very opposite. The eighties of the 18th century hit Middle Lika very hard, which is confirmed by huge jumps in mortality and falls in marriage rates, and during the whole decade the population growth was negative in the observed parishes. On the other hand, the period after the Napoleonic wars minimally affected the Middle Lika society, no more than many other years of scarcity. The analysis of overall trends confirms that Middle Lika in the second half of the 18th and the first half of the 19th century was demographically a typical pre-industrial society characterized by a high birth rate and high mortality, especially of children.

Key words: Church registry books, Historical demography, Middle Lika, Famine, Scarcity